

HAPİSHANELER, MEKÂNLAR VE ŞİDDET KONSEPTİ

Hasan KIVIRCIK*

Öz: Hapishaneleri anlamak, onun işlevini ve içinde üretilen “şiddet” i anlamakla mümkündür. Hapishane, geçmiş tarihsel dönem cezalandırmalarından benzerlikleri dışında çok önemli farklı bir nosyon taşımaktadır. Günümüze dayanan modern zamanlar ceza infazı, “kapama cezası” temelinde kurgulanmış hapishanelere dayanmaktadır. Hapishane olgusu, süreli cezaların verildiği, belli bir yasayla belli bir süre için kişilerin hürriyetlerinden alıkonulması ve iddia odur ki “topluma yeniden kazandırılması” mantığı ile başlatılmış ve inşa edilmiştir. Hapishaneler, ağırlıkla burjuva demokrat görünümü bütünü devlet örgütlenmelerinin, topluma kabul ettirdikleri hukuk ve onun cezalandırma araçlarının başında gelmektedir. Hapishane, kurumsal bir yapıya, kavramsal bir ceza aracına işaret ederken aynı zamanda mekânsal anlamda da şiddetin ürettiği rejimi koruma birimleridir. Hapishaneler ve onun mekânsal evrimi, giderek türlerinin zaman içinde ‘geliştirilmesi’ devlet örgütlenmesinin güncel ihtiyaçlarına bağlıdır. Hapishane ve genel anlamda şiddet konsepti, yakın tarihe ve gelişmelere bağlı olduğu gibi; bugüne, yarıya ve gelen zamanın ihtiyaçlarına göre şekil alan, her durumda kendini güncelleyen bir olgular bütününe işaret eder. Elbette ki sınıfsaldır, hegemonyanın tesisi içindir, kurumsallaştırılmıştır. Bugünün dünyasına aittir. Dolayısıyla, hapishane ezelden ebede tek bir cezalandırma kurumu değildir ve muhtemel gelecekte bu önemli yerini kaybedecektir.

Anahtar sözcükler: hapishaneler, mekan, şiddet,

Prisons, Spaces and the Concept of Violence

Abstract: Understanding prisons is possible by understanding its function and the “violence” produced in it. The prison has a more different notion from the punishments of earlier epochs than its similarities to its precursors. The contemporary execution of punishment is based on prisons constructed on the basis of “enclosed punishment”. The phenomenon of prison was initiated and built with the logic of delivering temporary sentences, depriving people of their freedom for a certain period of time, and, it is claimed, “reintegrating them into society”. Prisons are the principal tools of the law and punishment imposed on society by the states, especially with a bourgeois-democratic appearance. While the prisons point to an institutional structure, and to a conceptual penal tool, they are also the units to protect the regime in which violence is produced in spatial terms. Prisons and their spatial evolution, the increasing “development” of their types over time, depends on the current needs of the state. The concept of prison in particular and violence in general is dependent on recent history and developments, it also points to a body of phenomena that takes shape according to today, tomorrow and the times to come, and updates itself in each situation. It is, of course, based on class relations, for the establishment of hegemony, and it is made institutional. It belongs to contemporary world. Therefore, the prison is not the single penal institution for all eternity and will likely lose its essential place in the future.

Key words: Posting, health status of prisoners, health care

Hapishanelerin mekânsal düzlemde nasıl devletin “şiddet konseptine” araçlık ettiğine dair açıklamaların doğru bir zemine oturması için öncelikle şiddetin kendisini, devletin şiddet kullanım ve tekeli üzerindeki tutumu ve onun biricik “kullanım hakkını” varlıksal sebebi sayan devlet örgütlenmesini göz önüne almalıyız. Sonra şiddetin uygulama yerlerinin (yani mekânların) nasıl vazgeçilmez olarak bu kurumlaşmanın bir parçası olduğuna dair saptamalar yapmak gerekli sayılmalıdır. Hapishane fikri ve bu fikrin tarihsel süreci de ayrıca ilginç bir biçimde bu olguları anlamamıza yardımcı olacaktır.

Hapishane, daha önceki ceza mekânları içinde, bir yazılı hukuka sahip düzenlerin, belli bir yasaya dayandırılarak kişilere verdiği “süreli cezaların” çekildiği yerdir. Bunların çeşitliliği ve duruma göre ağırlaştırılmış hallerinin tümü belirli ayrıntılardır. Bu ayrıntılar bizi bazen dolambaçlı yollardan olsa bile hep aynı yere götürürler.

Hapis cezası, daha çok burjuva devlet modellerindeki hukuk sistemlerinin öngördüğü “kapama” yani birey ve toplum kesimlerini özgürlüklerinden alıkoyma cezasıdır. Hapishane de bu kapama cezasının icra edildiği yerler olarak düşünülmüştür. Kapama, “burjuva demokrasileri” tarihsel döneminde, o modellere benzer sistemlerden birinin yasasına göre verilmiş cezaya bağlı olarak; kişinin hürriyetinden alıkonulması, yine ilgili yasaya göre belirlenmiş süre boyunca toplumdaki ve kendi özgür kararlarıyla yapacağı her türlü işten uzaklaştırılmasıdır.

Bu metin boyunca biz, suç-ceza gibi kavramlara, hapishane gibi mekânlara, hep toplumsal alandan; sistemsel açıdan yaklaşacağız. Bireysel anlamda suçlu tarifleri, suçluların bir yasaya göre ‘hak ettikleri’ ceza ile ve onlara ‘uygun cezaevleri tipleriyle’ cezalandırılmaları, bireylerin “suça bulaşmaları” ve devletin bunları ıslah etmesi gibi asıl büyük resmin kenarındaki söylemlerle ilgilenmeyeceğiz.

*Yüksek Mimar (ORCID No: 0000-0001-5447-1762)

Geliş Tarihi / Received : 25.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted : 25.09.2022

Bu alanlar için araştırma yapan ve fikir yürütenler zaten yeterince bulunmaktadır.

Bir yandan da hapisane ilgili her şey, hukuki bir söylem içinde gerçekleşmekte, "kanuni bir zorunluluğun" sonucunda icat edilmiş gibi yahut ezelden beri kanun gereği hep var olduğu gibi kabul edilmek istenmektedir. Oysa hukuk jargonuyla tarif edilse de, sosyal alanı, toplumda ekonomik durumu, toplumsal piramidin en üstü ile altındaki kesimlerin stabilitesinin sağlanmasını, siyasi yönelimi, hegemonyayı, bireysel ve toplum katmanlarının özgürlüklerini, bu yetilerini kullanabilme kapasitelerini, ... velhasıl toplumsal alanın bir sonucudur.

Hapishane mekânı, bunun gerekliliği ya da hapsedmenin dışında başka alternatifler olabilir mi diye düşünenler şu sonuçla karşılaşırlar: "Politika saptayanlar ve idareciler böylece onları olağan ve değişmez kabul edebilir, cezaevlerinin alternatiflerini etkin bir şekilde aramayabilirler. Fakat hapsedmek ceza vermenin en doğal biçimiymiş gibi kabul görmemlidir." (Keskin, 2018)

Diğer taraftan yine bu yazı içinde, cezalandırmayı ve "kapatmayı" esas alan ve toplumsal düzenin devamı (buna da beka diyorlar...) için olmazsa olmaz sayan, hapishaneyi olağanlaştıran, "kapatmayı" mutlaklaştıran bakış açısından uzak durduğumuzu, "kapatma cezası bulunmayan" bir dünyanın da olabileceğini düşünen tarafta bulunduğumuzu açıkça belirtmeliyiz.

1.Hapishaneyi yaşamımızda, kamusal alanda nereye koyalım?

Günlük hayatımız içinde hapisane hem mekânsal bir kurgu ve bina olarak hem de toplumsal yapı içinde fikri mertebede nerede durmaktadır? Bir işe yaradığı için mi vardır ve eğer öyleyse nasıl bir işleve sahiptir? Yavaşça bu soruları sormaya başlarsak, konunun içine daha çabuk girmemiz mümkün olacaktır.

Modernite, kendinden önceki zindancılığı "hukuk devleti" kavramı içinde yeniden yorumlamış, toplumsal düzeni koruyacak şekilde suçlara karşı ceza verme tekeli elinde tutmuş, yeni bir sistem yaratarak hapishaneyi doğurmuştur. Disiplinci yaklaşımlarla beraber insani değerlerle ilgili olarak da görüşler filizlenmiştir. Otorite ve onun yaptırımları ve onu belli ölçülerde denetleyecek daha insancıl görüşler diyebiliriz bunlara. Baskı-şiddet sarmalından tarihsel dağarcığa karşıtları da doğmaya başlamıştır.

Her insanın doğuştan sahip olduğu haklarına "doğal haklar" diyoruz. Bu haklar sinsilesi yine bir sınıflı toplum olan "modern zamanlar devletleri" kurgu-

sunda, aydınlanma fikir ustaları tarafından ortaya konmuştur. Kant buna "aklın özgürleşmesi" demiştir. Devletin merkezinde aile örgütlenmesinin olduğunu düşünen bu yaklaşım, aileye önem verilirse, aile korunursa çok "sağlam bir toplum" yaratılacağını varsaymıştır. Kapitalist sistemin ilk aşamasında, aynı zamanda toplum örgütlenmesinin en küçük birimi olarak aile yapısını ele almayı, koruma tedbiri anlamında ise orayı eğitime-donatma ve disipline etme yoluyla toplumsal düzenin mükemmel kılınacağını murat eden anlayıştır. Buna karşılık; J.J. Rousseau mesela, aile ve mülkün korunmasını yeterli görmez, toplumda insanların eşitliğinin sağlanmasının, ailenin korunmasıyla ulaşılabileceğine inanmaz. Montesquieu bu görüşlere "kuvvetler ayrılığını" ekler. Toplum düzeninin bozulmamasını temel almasına rağmen "insan hakları" düşüncesi bir yandan gelişir.

Hapishane birey için dışsal bir olgu olarak görülebilir ya da toplum böyle algılamak eğilimindedir. Bütün ceza mekânları gibi insan bedenini ve elbette ruhunu sarsan, derin izler bırakan aynı zamanda mekânsal yapıdır hapishane. Ama içinde bulunduğu sistemle de iç içedir, bu yanı sıra da dışsal değil içseldir, tanıdık, hemen oracıktır, tesadüf değil mekanizmanın sonucudur, toplumsal bir işlevi yerine getirmek içindir.

Hapishane, adalet sisteminde infazın, yani suça karşı cezanın çektirildiği yerdir. "...cezaevi" kavramı, bir "cezaya" ve ceza kavramı ise ceza verilmesini gerektirecek bir "suç" a işaret eder. Dolayısıyla "cezaevi" kavramı iktidar yanlısı bir bakışı yansıtmaktadır. Bu kavram direkt olarak içerdekileri "suçlu" olarak görmekte ve göstermektedir" (Eren, 2018) Dolayısıyla hapishane hem kişisel yaşamda hem de toplum nezdinde bir patolojiyi işaret etmektedir. Cezaevine düşmüş olmak, yatıp çıkmış olmak, ceza almış olmak gibi tanımlarla, sistemin hapsedtiği kişiler bütün yaşamlarında hapishanedan çıksalar bile baş etmeye çalışırlar. Aslında bu o denli sübjektif bir belirlemedir ki, örneğin bizim ülkemizde son on yılda karşımıza çıkarılan davalarda biz bunu izliyoruz. Ölüm cezasıyla yargılananlar ve onların savcısı olanlar, kısa bir dönem sonra "yanlışlıkla (!)" ve düzmece delillerle hapsedilmiş olabiliyor ve onları yargılayan sistem içindeki bir grup savcı-yargıç, bu defa "suçlu olarak" hapse atılabiliyorlar.

2.Hapishane gerçeği ile nasıl yüzleşiyoruz? Şiddet bunun içine nasıl girmiş olabilir?

Bir soyutlama düzeyi olarak kapitalist sistemlerin ilk zamanlarından başlayan, toplumsal düzen

kurmanın "modern yolu" olarak suç ve bunlara karşı ceza kavramı, adaletin sağlanması olarak ortaya konmuştur. Yüz yıllardır, devletin ideolojik aygıtları tarafından da suçlara karşı ceza ve onun icra yerleri bir şekilde adalet duygusunun tecelli ettiği yerler olarak belletilmiştir.

Kapitalist devletde süreç içinde kendi ekonomik, sosyal, siyasal sistemini temelleri aynı noktalarda kalmak kaydıyla değiştirmiş, zamana ve çoğunlukla ülkelere göre tabi olarak biçimsel farklılıklara uğramıştır. "Büyük kapatılma genel olarak kapitalist toplumda uygulandı" (Keskin, 2018)

Suç kavramı, bugün bile üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Toplumdan topluma, tarihsel süreç içinde farklı içeriklere sahip olmuştur. Mesela Platon'a göre suç, ruhun bir tür hastalığıdır ve üç kaynağı vardır: İhtiraslar (arzu, istek, kıskançlık, hiddet...), zevk arama ve cahillik. Platon'a göre bu üç başlıkta devletin o suça karşı ceza vermesiyle adalet sağlanır ve toplumsal alanda suç işleme azalır.

Aristoteles ise sefaletin suçu oluşturduğuna yakın bir görüş taşır. Sefalet düşenler kural tanımaz ve kuralları ihlal eder. Bu tanımlamadan acaba, sefaleti ortadan kaldırarak mı toplumda suçu önleyecek bir önermede bulunmasını beklerken, o suçluların çok sert ve hatta acımasızca cezalandırılması gerektiğini öne sürer.

Her biçimdeki burjuva demokrasisi, toplumsal alanda bir tahakküm oluşturur. Bu otoritenin tesisi baskı araçları yanı sıra devletin düzenleyici ve hatta kamusal alanda hizmet üreten, toplumsal hayatı düzenleyen diğer araçlarıyla birlikte iç içe, yan yana dizayn edilmiştir. Üstte duran devlet organizasyonu ve onun idaresi, burjuva demokrasisi kurallarına göre kendi mekanizmasını yeniler. Meşruiyetini de halkın oyuna dayanmasından alır ve buradan bir "rıza" üretir. "Devlet, belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur ve başka türlü de tanımlanamaz" diye Max Weber durumu netleştirir (Weber, 2000). Daha ileri durumda olan ve kökleşmiş (burjuva) demokratik gelenekleri olan ülkelerde, şiddet araçları devamlı ortada durmaz. Kamusal rutinin bozulduğu olağanüstü dönemler dışında doğrudan şiddet araçlarına dayanan bir "yönetme eylemi" gerçekleştirmezler. Bu tarihsel zamanlara "olağanüstü hal" yönetimleri ya da demokratik hak ve özgürlüklerin tümüyle ortadan kalktığı baskıcı otokratik yönetimler hatta faşizmler diyoruz.

Burada tarif etmeye çalıştığımız yan, modern devletin şiddet tekelini elinde bulundururken ve bunu

kullanma hakkını hiç bırakmazken, şiddet araçlarının üzerindeki kontrolünün hissedilirliğini yer ve zamana göre azaltıp çoğaltması, genellikle toplum gözünde perdeleyebilme kabiliyetinin olağanüstülüğüdür. Şiddet kullanımı, "... devletin kendisini tehlikede hissetme düzeyinin yanı sıra kamusal direniş ve muhalefetin gücüyle paralellik arz eder." (Foucault, 1994)

Hapishane ve uygulamaları somutuna yavaş yavaş yaklaşırken, batı tipi demokrasilerde gördüğümüz gibi; toplumsal kontrolün sağlanması için birincil güç, gözetleme, ideolojik olarak takip etme, bilgi yayma ve alternatifini çürütme gibi yollardır. Diğer yasa koyucu olma tekelini elinde bulundurması ve her türlü muhalefeti yasal olmayan (yasa dışı) tanımlaması içine almasıyla, şiddet araçlarının karşına itme önceliğini ve de avantajının bulunmasıdır.

Hapishane bir kurum olarak "şiddet konseptinin" uygulandığı yerdir aynı zamanda. Şiddet genel manada hapishaneye bir yerden bulaşmamış yahut içine kaçmamıştır. Bizzat bazen örtülü bazen açık olarak icra edilen ve devletin meşru alanı içinde kabul edilen şiddet uygulama hakkının bir sonucu ve aracıdır.

3.Tarihte ceza ve "hapishane" fikrinin ortaya çıkışı
Sınıflı toplumlarda, bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde kurduğu egemenliğin tesisi, o sistemin kurduğu devlet aygıtının koyduğu kurallara uyulmasını sağlamasıyla gerçekleşir. Çok basitçe anlaşılacağı gibi, her sistem kendi varlığını sürdürme (beka diyorlar buna...) yöntemini, koyduğu kurallara diğer sınıf ve katmaların tümünün kayıtsız şartsız uyması ile sağlıyor. Konulmuş kurallara itiraz, her durumda bir ceza ile karşılık buluyor.

İlkel köleci toplumlardan itibaren bütün sınıflı toplumlarda ve bugünkü "modern devlet" lere kadar işin özü, yani düzenin sahibi, ceza vermek ve cezalandırma tekelini elinde tutmak açısından aynı kalmıştır. Ancak elbette gelişmelerle egemenlik tarzları, baskı aygıtı kullanılış biçimleri değiştirilmiş, uygulamalar ülkeden ülkeye ve hatta bazen bölgeden bölgeye bile fark etmiştir.

Ceza, her durumda bir egemenlik, hegemonya tesisi aracıdır. Bir takım kişisel düşmanlıklar için insanları ve grupların birbirleriyle kavgaları, çatışmaları, birbirlerine zarar vermesi, intikam amacıyla saldırıda bulunması, saldırıya uğrayanın buna misli ile karşılık vermesi gibi olaylar bu yazıda konu edindiğimiz anlamda "cezalandırma" tanımının dışında kalmaktadır.

Görsel 1. Zindan ya da Carcer diye adlandırılan, günyüzü görmeyen ortaçağ hapisaneleri

Tarihin ilk dönemlerinde bugünkü anlamda hapis-haneden bahsedilmez. Kurulu sisteme karşı gelen suç işlemiş olur ve bu yüzden "suç" kavramı vardır. Eğer suç varsa da bunun karşılığı olarak da ceza vardır. Cezalandırma ilk çağlardan itibaren çok çeşitli yöntemlerle icra edilmiştir. Suça karşı hemen insan hayatını ortadan kaldıran çok vahşi cezalandırma biçimleri ilk çağlarda görülmüştür.

Ortaçağda hücreler ve hapisaneler çoktan vardı. Fakat oraya insanlar yargılanıncaya kadar, fideye ödeyinceye kadar veya infaz edilinceye kadar kapatılıyorlardı. Ortaçağda ise dehşete düşürücü hapisaneler anlamındaki **zindanlar** cezalandırmanın mekânları olmuştur. Zindanlar adı üzerinde hiçbir konforu olmayan, genellikle kalelerin bodrumları gibi gün ışığından faydalanmayan yerlerdi. Buralara atılan mahkûmların çoğunlukla **ölünceye kadar** burada kalmaları ceza biçimiydi. Zincire vurma, kürek mahkûmu, sürgün mahkûmu... gibi anılan cezalandırma yollarından bu dönemlerde bahsedebiliriz.

Ortaçağ Avrupa'sında kilise engizisyonlarında kirlenen **ruhun temizlenmesi için yakarak** cezalandırma, Arabistan'da toprağa gömülen suçlunun taşlanmak suretiyle **recm** edilmesiyle cezalandırma (bugün bile), şeriat hukukunda parmağının, elinin, kolunun ve (bazı ülkelerde şimdi bile)

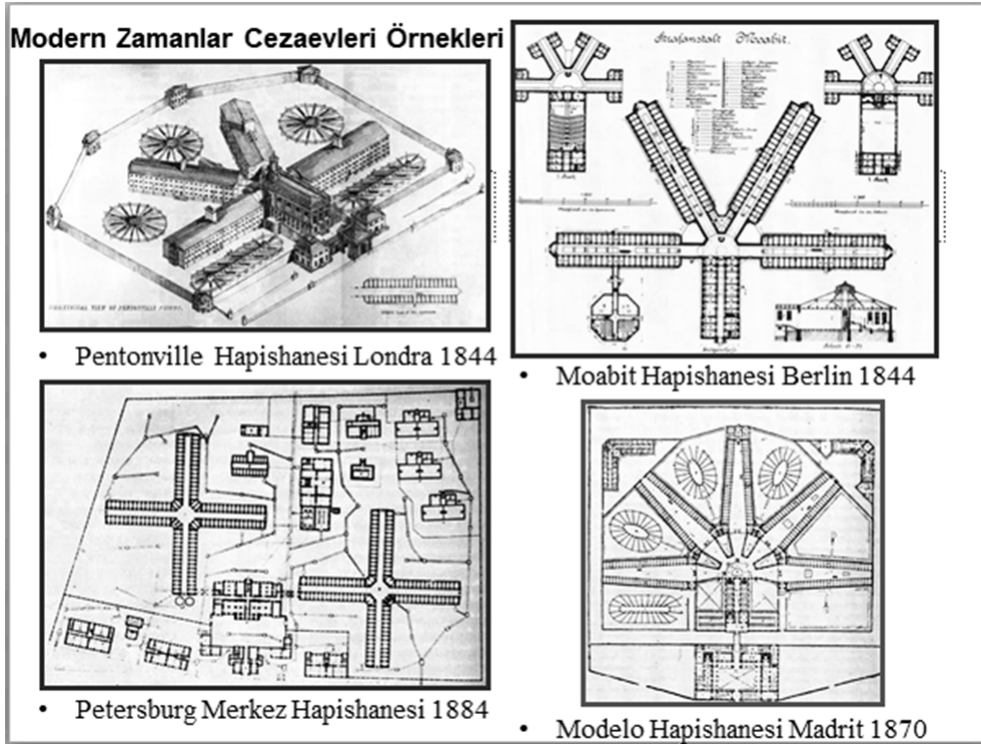
başının kesilmesiyle cezalandırma, başka başka ülkelerde kazığa geçirerek, boğarak, giyotinle yine başını keserek cezalandırma gündeme gelmiştir.

Roma İmparatorluğu'nda **toplu olarak idam etme** veya kılıçtan geçirme gibi imparatorluk modeli cezalandırma, aynı şekilde Osmanlı'da isyanları bastırma sırasında ibret olsun diye toplu idamlar olarak yaşanmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın 1605-1609 arasında Anadolu İsyanlarını bastırmak için açtığı kuyulara insanları diri diri gömmesi "kuyucu" lakabını almasına neden olmuştur (**Şahin, 2002**).

Ortaçağ kendi karanlığını, dinsel motiflere, devlet yapısına ve hukuk sistemine dayandığı infaz rejimiyle, zindanların karanlığında sürdürmüştür.

Carcer ya da zindan denilen bu ceza mekânları bir yandan da hâkim kararına kadar "suçlunun" tutulduğu yerlerdir. Ya suçsuz bulunarak salınacak ya da ölüm cezasına çarptırılacaktır. Burada genellikle süre, o yüzden hesaplanmış bir zaman dilimi değildir. Cezaların bir "süreye bağlı olması" hali daha sonraki zamanların işidir.

"Şehirlerde ilk hapisane 1555 yılında kurulmuş ve Avrupa kıtasında hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Öncelikle Avrupa'da ve 1773 yılında ise Amerika'da kurulan hapisaneler, özgürlüğü sınırlandırmanın

Görsel 2. Avrupa'da ve sonra Amerika'da benzerleri yapılmış, hücre dizilerinden oluşturulmuş hapishaneler

yeni biçimlerini geliştirmişlerdir." (Duman, 2021). Buradan hapishane ve ceza uygulama sistemleri meydana gelmiş, bunların bir kısmı terk edilirken bir kısmı da geliştirilerek bugüne kadar sistemleştirilerek getirilmiştir.

Hapishaneler tipolojisinin Kıta Avrupası ve Amerika'da ayrıntılı bir serüveni vardır. Özünü Panoptikon (denetim evi) tiplerinden alan çeşitli hapishaneler ve infaz rejimleri, "hapishanelerin tarihsel süreci" başlığı altında incelenmelidir.

Panoptikon, 1791 de J. Bentham tarafından ortaya konulan düşünce sistemiyle inşa edilmiş cezaevi tipidir. Uzun zaman öyle benimsenmiştir ki, "Panoptikon tipi" denilen cezaevleri çokça inşa edilmiştir. Farkı, mekânsal dizilimde öne demir kafesli hücrelerin dairesel bir planda yerleştirilmesi ve her katta bu şekilde konumlanan hücrelerin, bir gözetleme kulesinden sürekli olarak denetlemesi, kurallara aykırı bir davranışa izin verilmemesidir. Panoptikon bir yanda ağır çalışma koşulları, dinsel eğitim gibi yan kollarla beslenen bir "rehabilitasyon merkezi" olarak düşünülmüştür.

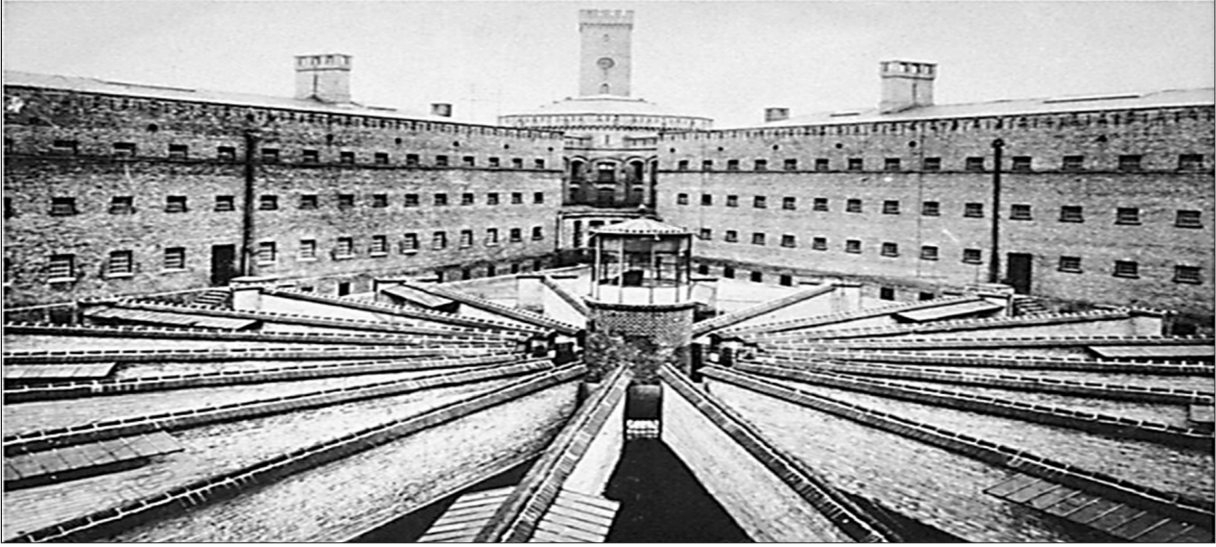
Tasarımın amacı mahkumları yalnızca cezalandırmayıp, onları sürekli bir gözetim mekanizmasına tabi tutarak "rehabilitasyon" çalışmak ve hapishanedekileri "iyileştirmeye" yöneltecek mekânsal düzenlemedir.

4.Hapishanenin 'gerekliliği' ve şiddet konseptinin her daim varlığı

Hapishaneler ve daha da soyutlarsak baskı ceza mekânları, daha da soyutlarsak şiddet olmadan olmaz mı sorusu naiflikle elbette sorulabilir. Nitekim, baskı ve zulüm olmayan bir dünya fikri de bu toplumsal düzene alternatif olarak teorik planda hep düşünülür. Baskıyı görmeyen, bunu kamufle eden, sadece düzeni sağlamak için çaresiz yapıldığını söyleyenler, daha katmerlisi ortaya çıktığında ise uygulanan şiddeti ise "yasal" bulan görüşler, hep sistemin öğretileri ve kabullere dayanır.

"Eğer 'baskıcı' cezalandırma kendisiyle birlikte bazı başat sonuçlar taşımasaydı, bütün bunlar belki de oldukça spekülatif bir farklılaşmadan öteye gitmeyeceklerdi – çünkü sonuç olarak her iki şıkta da, boyun eğmiş bireyler oluşturmak söz konusudur. Hal ve gidişin zamanın tam kullanımı yoluyla terbiye edilmesi, alışkanlıklar kazandırılması, bedene yönelik zorlamalar, cezalandırılan ile cezalandıran arasında çok özel bir ilişki olmasını gerektirmektedir." (Foucault, 1975)

İlerlersek, şiddetin kendisi sistemin kendisinin vazgeçilmez bir aracıdır ve ortamda üzerinden bahis açılan adalet, adına yasalar denilen ve yürürlüğe konulan bu anlamda da geçerliliği olan kuralların devamı içindir. Şiddet kullanımı ve şiddet kullanma potansiyeli, bu yasalar manzumesinin varlığı içindir.

Görsel 3. Moabit Lehrter Strasse Hapishanesi, Almanya. İnşaatı 1842’de başlamış ve ilk kez 1849’da kullanıma açılmıştır. 19. yüzyılda yıldız şeklinde Panopticon tarzında tasarlanmıştır.

Diğer taraftan, hapishane gibi ve diğer şiddet uygulama mekânları, yasa koyucu tarafından süreli cezalar için insanların “kapatılması” ile sınırlı bir düşünceden çok, kapatılanları eğitmeye, sonra çalıştırmaya, sonra itaat etmeye dayalı bir program uyguladılar. Bu itaat etme baskı ve şiddet eşliğinde derin bir pişmanlığa, bir kişilik transferine, benliği yok etmeye kadar yönelir. İşte bu yüzden de hapishane mekânları, kapalı binalarda sadece yatıp uyunan yerler değildir.

“Cezalandırma ajanı, herhangi başka birinin bozmayacağı tam bir iktidarı icra etmelidir; ıslah edilecek birey kendi üzerinde icra edilen iktidar tarafından tamamen sarmalanmış olmalıdır.” (Foucault, 1994)

Dolayısıyla biz ceza politikaları için her yapılan reform ve açıklamada bir “tredman” lafını duyarız. Tredmanı, yasalara, ceza infaz düzenine ve cezaevi yönetmeliklerine, cezaevi içinde konulan kurallara uyum göstermek olarak tarif ederler. Oysa tredman politikaları cezaevi idaresinin uyguladığı disiplin yönetmeliği gibi dar ve masum bir gelişme değildir. Tredman çok değişkenliğe sahiptir, her duruma uydurulabilir. Tredmanın keyfiliği, bütün kapalı yerlerde olduğu gibi baskı ve şiddetin uygulanışını yasallaştıran ve en sonunda da hükümlünün “yaptığı şeyden” tövbe etmesine, inandığı değerlerden vazgeçmesine, otoriteye kayıtsız şartsız uymasına kadar varacak bir değişimi hedeflemesiyle çok amaçlıdır.

5. Durumu değiştirmek mi, şiddeti azaltmak mı?

Modern devletlerde kurucu ilkelerle şiddet kullanımı devlete ve onun kolluk güçlerine devredilince, baştan planlandığı kadar düzgün gitmeyen işler, zaman zaman toplumun genelini rahatsız edecek kadar kötü görüntüler ortaya çıkabildi.

Birleşmiş Milletler içinde ve birçok batı ülkesinde insan hakları merkezli çalışmalar, hapishanelerde oluşturulan “şiddet konseptini” denetlemeye, suç ve suçluya ceza verme tartışmasına girmeden ve modern ceza hukuku bütünlüğüne dokunmadan ama olabildiğince insan onurunu korumaya yönelik çalışmalar biriktirildi. Bu çalışmalar sayesinde baskı ve şiddetin pervasızlığına yer yer bir sınır getirilmiş oldu. İnsan hakları savunucuları ve cezaevleri izleme komiteleri, ispatlayabildikleri kötü muameleleri kamuoyu ile paylaşarak, çoğu noktada uygulamaları durdurmayı başardılar.

Onur kırıcı muameleler yanında bir mahkûmun yaşam şartları ve onun standartları konuşulur oldu. İnsan Hakları Savunucuları hapishanelerdeki uygulamaları takip eder oldu.

Birleşmiş Milletler metinlerinde, hapishaneler için hem mekânsal düzenlemeler hem de hükümlülere karşı davranışlarda sınırlar bulma çabasına rağmen, sözcüklerin içinde mevcut ulus devletlere tanınmış olan şiddet kullanımındaki tekel ve adaletin sağlanması için hapishanenin biricik çözüm olduğu fikri hep bir kalıp gibi bizi karşılar. “Hapsetme ve İnsan Hakları: Kişinin özgürlüğü insan haklarının en temel olanlarından biridir ve dünyanın her yanında

uluslararası insan hakları araçlarında ve ülke anayasalarında tanınır. Bu hakkı insandan geçici olarak bile olsa almak için, devletler, hapseden önemli bir toplumsal amaca ulaşmak için gerekli olduğunu ve bu amaca ulaşmanın daha az kısıtlayıcı hiçbir yolu olmadığını göstererek hapis cezasının meşruiyetini ortaya koymakla yükümlüdür (Keskin, 2018). İstenen şey, devletlerin daha özenli ve temiz çalışması, pürüzleri ortadan kaldırması ve topluma hapis cezasının meşru bir şey olduğunu ispat etmesidir.

Sistemin uygulamalarının verdiği rahatsızlık, bir yandan radikal bir şekilde sistemin dışında alternatif arayışlarını yaratırken bir yandan da sistem içinde ama daha insancıl kabuller üzerinde yürüyen sistem içi muhalefetini de yarattı.

Adalet sistem içindeki ceza ve infaz sistemi görünür alanda ağırlıkla sistem içi muhalefete mücadele edip, kısmi geri çekilişler ve 'yenilikçi girişimler' bazen de 'reformlar' ile hamle üstüne hamleler yaparak kendi varolan sürecini restore ederek devam ettirir. Bu sırada, ortaya çıkan konsensüslerle cezaevinin mimarisi bazen tartışmaya açılır.

Türkiye'de, son otuz yılda "cezaevi mimarisi" başlıklı bir çok tartışma yürütüldü. Koşuş sisteminden hücre tipi cezaevlerine geçilirken daha çok batı infaz sistemi ve mekânlarını adapte eden infaz mekânları yaratıldı. 1996 yılında Terörle Mücadele Yasasının 16. maddesi'nde yapılan değişiklikle, terör suçlularının bir ve üç kişilik 'odalar'da hapsedilmesi bilhassa kayda geçti. Akabinde E tipi cezaevleriyle başlayan ve F tipi cezaevleriyle büyük dramlar yaşanan infaz rejimi değişiklikleri yapıldı. Burada, genellikle güvenlik vurgusu yapılarak "yüksek güvenli cezaevleri" öne çıkarıldı. Yüksek güvenlik adlandırması, aynı zamanda terör suçlularını ve yüksek güvenli cezaevi de terör cezası verilen mahkûmların cezaevini belirtmiş oluyordu.

Yüksek güvenli cezaevleri konuşulurken de "... hücre tipi cezaevlerinin inşa edildiği ülkelerde devlet, tabutlukların tutsakların daha iyi yaşam koşulları ve güvenlikleri için yapıldığı tarzında demagojik bir kampanya yürütür. İnşa edilecek her hücreye tuvalet, lavabo, çalışma masası, kitaplık, televizyon konulması ve de bunlara harcanan para öne çıkarılarak, devletin alıcınaplığı övülür. Ama hücrelerin mimari yapısı, kullanılan malzemeleri ve uygulanacak yeni teknikler anlatılmaz (Koşan, 2000).

6.Hapishanenin mekânsal oluşumunun sorgulanması

Mekân anlamıyla hapishaneye yaklaşmak akıl yürütmemizde önümüzdeki bazı kilitleri açar mı yoksa basitçe algılayacağımız ve hemen ulaşacağımız somut gerçeklikleri daha müphem hale mi getirir, berberce görmeye çalışalım.

Mekânı yaratmak, mekân dizileri kurgulamak, buradan daha büyük mekânlar, binalar yapmak mimarlık alanına girmeyi de gerektiriyor. Mekân "ortaya çıkmak" anlamındaki Arapça "kane" sözcüğünden türemiştir. Orta Çağ'da Descartes, kartezyen mekân anlayışını ortaya atmıştır. Mekân boyutlandırılabilir, yükseklik, genişlik ve derinlik olarak ölçülebilir. Üç boyutlu mekân, xyz koordinat sistemiyle de ölçülebilir. Bu görüşe göre mekân insandan ayrı ve bağımsız olarak kabul edilmiştir. Muhtemelen, bu temel yaklaşım mekânın fiziksel tarafını, ölçülerek çeşitli büyüklüklerini algılamamızı kolaylaştırır. İlk algılama olarak elbette bu yaklaşıma da gereksinimiz var ama yeterli değil tabi.

Mekânın fiziksel boyutuyla birlikte somut olmayan süreçlerinden söz edilebilir. İnsan tarafından anlamlandırılan mekân; yer, kimlik, vatan ve yuvaya dönüşen, bireyi toplumsal kimliği oluşturan içinde bulunduğu sürece yabancılaşma hissedilmeyen çok yönlü bir perspektiftir."

Hapishane "tasarımından" söz etmek, biraz absürt bir kavramdan bahsetmek gibi duruyor. Şöyle ki, tasarımcı (çoğunlukla mimar) mekân tasarımında, kullanıcının isteklerini, onun ihtiyaçlarını, kullanım alışkanlıklarını, kültürel yaklaşımını ve daha birçok kişi ya da grupların yaşam özelliklerini ele alarak mekân tasarlar. Bu mekân sağlam, kullanışlı, işlevsel, hoşluk yaratacak özellikleri taşıma iddiasındadır. Mekân kullanıcılarına hizmet ederken, onu barındırır, kollar, korur, rahatlatır, güven duygusunu geliştirir. Oysa hapishanede tam tersi bir durum söz konusudur. Ben duygularımı ve çağrışımlarımı mekâna ödünç veririm, mekân da bana, algılarımı ve düşüncelerimi ayartan ve özgürleştiren aurasını ödünç verir." (Pallasmaa, 1996). İnsanın duygularını ve o mekânda zorunlu olarak tutulurken yaşadıklarının ruhunda yarattığı derin izlere hiç bakmadan bir mekân nasıl oluşturulabilir ki?

Önce bazı kapatma mekânlarını hatırlayalım, hücre, koşuş, kafes, tecrit, havalandırma, revir, görüş yeri, ... Hangisi normal hayata ait isimler? Hepsi bir amaca hizmet eden ve insanı dışlayan, onu

zorlayan, her bakımdan sınırlayan ve sıkıştıran mekânsal örgütlenmeler. Peki bu nasıl tasarlanır? Nasıl bir insanın gönencini ve sevincini değil de ızdırap çekmesi, sıkıntı duyması, kendine bile yabancılaşması, acı içinde kalması arzu edilir?

“Çok muğlak olan mekân ideolojisi, rasyonel bilgiyi, etkin ama otoriter planlamayı, önemsiz ve yaygın temsilleri çatıştırıyordu.” (Lefebvre, 1974). Hakim gücün ve öğretinin (bütün alışkanlıklar, söylemler, kabuller, sürekli yenilenen ve boşluk bırakılmayan ideolojik şartlanmalar) hapishaneyi dolaylı olarak kutsar. Hayatın zorunlu bir parçası, adaletin sağlanmasının en önemli yapıları olarak sunulur ve sonuçta da meşrulaştırılır. Mekân ve ideoloji konusundaki bağlantıyı görmeden, mekân tasarımının nesnel ve hiç etki almadan yapılan bir iş gibi düşünölmeye çalışılmasıdaki muğlaklık, “hapishane planlamasının” meşrulaştığı zemini oluşturur. Hatta bazen sağlıklı, rahat, modern hapishaneleri hizmete soktuklarını söyleyen idareciler, birçok inceleme uluslararası standart karşılaştırmalarıyla adaletin artık daha iyi tecelli ettiği duygusunu propaganda ederler. “Paradoksal bir şekilde, yani ifade edilmemiş, itiraf edilmemiş, açıklanmamış (şeytani) bir çelişkiyle birlikte, -mevcut toplumda ve üretim ilişkisinde- pratik, bu parçalı temsil ve bilgilerden başka yönde gidiyordu. Onlar siyasetçiler mi? Hayır; daha ziyade önemli bir yetkiye ve otoriteye sahip olan işbirlikçileri ve teknokrat yardımcıları, onlar mekânsal planlamayı icat etmişlerdi.” (Lefebvre, 1974)

Soyut ve gizemli tariflerin yerine o zaman şöyle bir noktaya geliyoruz: Muhtemelen toplumsal düzenin güvenlikçileri, stratejistleri, düzen kollayıcı ve “adalet sağlayıcıları”, devlet koruyucuları ve “güvenlik uzmanları, eski-yeni hapishane müdürleri ya da şimdi tahmin edemediğimiz bir dizi kurum ve kişilerden oluşan bir koalisyon kapama mekânlarının ihtiyaçlarını saptıyor, içindeki uygulamaları kurguluyor, kapasiteleri belirliyor, her türlü güvenlik-gözetleme araç ve gerecini seçiyor, hapishanenin kurulacağı yeri önceden buluyor ve bu şartları sağlayan kapama mekânı planlamasını “teknik ekipten” rica ediyor! Biz; şunları şunları sağlayacak, modern, uluslararası standartlara uyan bir hapishane planlamasını sizden bekliyoruz diyorlar.

Bunları tahmin ediyoruz elbette çünkü hiç biri kamuya açık şeffaf süreçlerle yapılmadı ve yapılmıyor. Hapishaneler kamu kaynaklarıyla ve bir bakanlık bütçesinden ve yine denetiminde yapılıyor olmasına rağmen “400 kişilik Hapishane Mimari Proje Yarışması” hiç açılmadı mesela. Belki de konunun bir “mimari mesele” olmadığı, insanlar için “mekân tasarımı” anlamı taşımadığı bütün taraflarca çok açık bir gerçeklik sanki.

Bu konuya Robin Evans şöyle yaklaşmış: “Çünkü bu projeler, ahlaki bir ilkenin akıllıca belirlenmiş bir mimarlık ürününün işleyiş şekliyle harekete geçirilebileceğini öne sürerek; iyi tasarlanmış bir kurumun, parçalarının işleyişinin ta kendisiyle ahlaki bir görevi yerine getirebileceğini ve böylelikle de (Pugin ve Ruskin’ nin daha sonra savunduğu dil ya da simge olarak değil) bütünüyle mekanik bir işlemin parçası halinde insanların iyiliğini veya ıslahını sağlayan bir katalizör olarak ahlaki bir felsefenin bir uzantısı olabileceğini ima eder gözüküyor.” (Evans, 2000).

Tek kişilik, üç kişilik hücrenin “gerekliliği”, o birimlere ulaşılırken geçilen koridorların kapı ve kilitleri, her hücre grubunun diğeriyle hiçbir ilişkisi olmaması, avukat görüş yerlerinin, görüş yerlerinin sıkışıklığı, güvenlik sendromuyla görüşçüler ve hapsedilenlere uygulanacak ritüeller, bir sağlık kurumuna sevk edilecekken çıkabilecek engeller... hep önceden (hesaplanmış) düşünölmüş mekânsal kurgulardır. Bunları iyileştirmek ve rahatlatmaktan çok, hepsi “infaz rejimi” kapsamında kabul edilmiş parçalardır. Kapama sadece hükümlünün belli bir süre “hürriyetinden alıkonmasının” ötesine burada geçmeye başlar. Artık verilen hapis cezasının süresi kadar hükümlünün kapalı kalması, mekânsal özelliklerle daha nitelikli bir fiziki, ardından psikolojik şiddete dönüştürölür.

Sözü şöyle bağlayabiliriz: Mekânsal tasarım bir fikirle başlar ve o fikre göre şekil alır. Hapishane ve bütün zulüm mekânları öne sürülen ve ortaya konulan anlayışa göre (tasarlanır demek genel olarak insan odaklı tasarım anlayışına hakaret etmek gibi olur) düzenlenir. Asıl fikir ise yazının başında belirttiğimiz sistem kurucunun hukukundan, düzeni sağlamak için suçlara karşı uygulama istediği ceza sisteminden, cezalandırarak kontrol etmek istediği kişi, kesim ve sınıflara karşı uygulama pratiğinden gelir.

Kaynaklar

- Duman E (2021)** *Leviathan'dan Neoleviathan'a: Suç, Ceza, Hapsetme*, Notabene Yayınları, 1. Baskı, s3
- Eren M (2018)** *Kapatılmanın Patolojisi, içinde Hapsetmenin Alternatifleri Konferans Kitabı*, Ed. Tayfun Koç, Birleşmiş Milletler CİSST/TCPS Yayını, s 24
- Evans R (2000)** 'Bentham'ın Panopticon'u', *Arredamento Mimarlık*, sayı 2000/8,
- Foucault, M (1975)** *Hapishanenin doğuşu: Gözetim altında tutmak ve cezalandırmak*. Çev. Kılıçbay, Mehmet Ali. İmge, 2013. s200, Michel
- Foucault, M. (1994)**. *Büyük Kapatılma*, Çev. Ergüden-F. Keskin,(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), (s 105-106, 109)

- Şahin, M. (2002)**. *Kuyucu Murad Paşa'nın Celali Seferi Mühimmesi (1607)*. İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek lisans tezi 28
- Koşan Ü (2000)**, *Sessiz Ölüm - Tabutluklar, Beyin Yıkama ve Tecrit Hücreleri Belge Yayınları 2000* ISSN: 9789753442190 s11,
- Keskin F (2018)** *Hapsetmenin Alternatifleri: Kavramsal Bakış içinde Hapsetmenin Alternatifleri Konferans Kitabı*, Ed. Tayfun Koç, Birleşmiş Milletler CİSST/TCPS Yayını, s 9-14
- Lefebvre H (1974)** *Mekânın Üretimi*,Sel Yayıncılık, 4. Baskı 2019 ISSN 9789755706764 s21-22
- Pallasmaa J (1996)** *Tenin Gözleri*, Yem Yayınları, 2021 s14
- Weber, M. (2000)**. *Sosyoloji yazıları*,(Çev. Taha Parla),(12. Baskı). İstanbul: Deniz Yayınları.